

Metonymie mezi teorií a empirismem: Kognitivně-lingvistická studie německého migračního diskurzu

Ciro Porcaro

Univerzita v Římě „Sapienza“ / Univerzita v Praze „Karlova“

PhD v germánských a slovanských jazycích

Vedoucí: Prof. Claudio Di Meola / Prof. Martin Šemelík

ABSTRACT:

Tato diplomová práce se zaměřuje na dva hlavní cíle: zaprvé na prohloubení porozumění tomu, jak konceptuální metonymie funguje v německém jazyce, a zadruhé na zkoumání její role při formování narativů v německém diskurzu o migraci. Konkrétně se zabývá tím, jak metonymie přispívá k vytváření stereotypů a diskriminačních představ o migrantech. Spojením teoretické lingvistiky, aplikované lingvistiky a analýzy diskurzu tato práce vyplňuje mezeru ve výzkumu, protože většina dosavadních studií o konceptuální metonymii se zaměřuje na angličtinu.

Studie vychází ze základních teorií kognitivní lingvistiky, zejména z prací Lakoffa a Johnsona, Raddena a Kövecsesa a dalších, a analyzuje jazykové a kognitivní struktury metonymie. Dále kriticky zkoumá interakci mezi metonymií a slovtvorbou v němčině, zpochybňuje stávající modely a navrhuje nové teoretické rámce.

V analýze diskurzu výzkum porovnává metonymické a metaforické konceptualizace ve dvou německých mediálních zdrojích, Bild.de a Spiegel Online, přičemž se zaměřuje na to, jak tyto formují veřejné vnímání migrantů. Zjištění ukazují, že Bild.de má tendenci používat více negativního a diskriminačního jazyka ve srovnání se Spiegel Online. Studie rovněž zdůrazňuje význam metonymických jevů při konstrukci ideologického diskurzu a vyzývá k dalšímu výzkumu, který by prohloubil porozumění metonymii v němčině a její roli při formování sociálních narativů.

Práce dochází k závěru, že metonymie hraje klíčovou roli jak ve struktuře jazyka, tak v diskurzu, zejména v kontextu migrace.

SOUHRN (SUMMARY):

Cílem této práce je dvojitý. Na jedné straně se snaží přispět k lepšímu pochopení způsobů, jakými je konceptuální metonymie realizována v německém jazykovém systému. Na druhé straně se

zaměřuje na roli konceptuální metonymie při formování narativů německého migračního diskurzu. Zejména se zaměřuje na způsoby, jakými metonymie přispívá k vytváření stereotypických nebo diskriminačně orientovaných představ o migrantech. Tato práce tedy představuje křižovatku mezi teoretickou, aplikovanou lingvistikou a diskurzoanalytickou lingvistikou.

Metonymie byla vždy zastíněna metaforou, která je obecně považována za prototypickou manifestaci figurativního jazyka. V posledních desetiletích však vzrostl zájem o konceptuální metonymii v kognitivní lingvistice. Ve své průkopnické práci věnují Lakoff a Johnson (1980) metonymii pouze malý prostor. V kontextu této práce je konceptuální metonymie popsána jako „použití jednoho konceptuálního subjektu k označení jiného, který je s ním spojen“ (ibid., 36).

Lakoff (1987) vzal v úvahu složitost a význam metonymických jevů pro zpracování jazykových výrazů a mentální kategorizaci tím, že přisoudil metonymickým mapováním základní kognitivní strukturační princip. Přesněji řečeno, metonymie je zde poprvé uznávána jako základní princip pro formování kognitivních modelů mluvčích. Lakoffův příspěvek poskytl Pantherovi a Thornburgovi (1997) podnět k využití konceptuální metonymie k vysvětlení povahy konverzačních inferenčních vzorců. Podle autorů metonymie motivovala určité řečové akty, které je třeba chápat jako jednotlivé části konceptuálního celku (nebo scénáře).

První pokus o formulaci teorie konceptuální metonymie – který rovněž představuje dosud nejkompexnější a nejautoritativnější příspěvek k této oblasti – pochází od Raddenové a Kövecsesové (1998 a 1999). Oba autoři chápou metonymii jako kognitivní proces, v němž konceptuální subjekt, nositel, poskytuje mentální přístup k jinému konceptuálnímu subjektu, cíli, v rámci stejného idealizovaného kognitivního modelu (Radden / Kövecses 1999, 21); autoři rovněž vypracovávají vyčerpávající taxonomii možných metonymických vztahů, které mohou zahrnovat subjekty ze tří „ontologických domén“ (svět konceptů, svět forem, svět věcí a událostí).

Od publikace teoretického návrhu Raddenové a Kövecsesové se příspěvky na téma „konceptuální metonymie“ rozmohly. Posledních dvacet let bylo charakterizováno pokusy o prohloubení jazykově-koncepčního porozumění metonymickým jevům s cílem získat jednotné pochopení konceptu metonymie (viz např. Benczes R. / Barcelona A. / Ruiz de Mendoza Ibanez F. 2011). Většina nedávno publikovaných příspěvků používá interpretativně-introspektivní metodu analýzy. Tyto studie se opírají o příklady již diskutované v literatuře nebo o nové – často vlastní – příklady, aby poskytly analytické nebo teoretické dodatky nebo navrhly protinávryhly k existujícím analýzám (viz např. Barcelona 2002, Ruiz de Mendoza / Otal Campo 2002, Paradis 2004; Brdar 2007, Barcelona 2011, Ruiz de Mendoza 2014, Littlemore, 2015, Denroche 2017, Wachowski 2019, Littlemore 2022). Naopak jiné práce se zaměřily na vztah mezi metonymickými operacemi a slovtvorbou (viz např. Brdar 2003, Brdar, Mario / Brdar-Szabó 2013, Rita Bauer 2016, 2017, Brdar

2017). Hlavní debata v tomto zanedbávaném výzkumném poli se týká otázky, zda určité procesy slovo tvorby (jako je konverze) blokují metonymii.

Je třeba zdůraznit, že většina teoretických příspěvků o konceptuální metonymii se omezuje na zkoumání metonymických realizací v anglickém jazykovém systému. Relevantní studie v této oblasti zaměřené na německý jazyk jsou velmi vzácné (viz např. Dröbiger 2004, Spieß 2015 a Hagemann 2017). Analýzy metonymických výrazů v němčině také našly své místo v několika komparativních jazykových studiích (viz např. Panther / Thornburg 2015, Brdar 2020, Brdar-Szabó 2021).

Kromě příspěvků ryze kognitivního teoretického zájmu se v literatuře v posledních letech více prostoru věnovaly příspěvky o roli metonymie v reprezentaci diskurzivních komunit. Tyto práce patří do jazykového výzkumného pole diskurzoanalýzy, které stále více využívá kognitivistické konstrukty nebo metody analýzy (srov. Ziem 2013). Je třeba poznamenat, že tyto studie se obvykle zaměřují na výzkum metaforických konstrukcí a metonymie v nich hraje zcela podřadnou roli (viz např. Santa Ana 1999, 2002, Charteris-Black 2004, Musolff 2004, Hart 2010, Hart 2011, Polajnar 2022 atd.). Takové studie jsou obvykle domovem kvalitativních nebo kvantitativních korpusových lingvistických přístupů.

Dvě zmíněné oblasti výzkumu – ryze kognitivně-teoretická a diskurzoanalytická – nelze považovat za oddělené. Rozhodujícím důkazem toho je Littlemore (2015), která kombinuje obě oblasti výzkumu. Věnuje se jak úvaze nebo kritické diskusi o obecných teoretických modelech metonymie, tak analýze reálných jazykových dat, a tím dokáže osvětlit roli metonymie v reprezentaci sociálních identifikací nebo realit.

Diskurzivní pole, které bylo nejčastěji zvoleno jako předmět zmíněných analýz, je pole migračního diskurzu. Jako nedílná součást politického diskurzu byl migrační diskurz vždy předmětem mnoha studií v oblasti kritické diskurzivní analýzy (CDA) (srov. van Dijk 2017). CDA se v podstatě zabývá sociálními problémy a zahrnuje formu politického angažmá, která spočívá v odhalování diskurzivních strategií vedoucích k vytváření a udržování sociálních nerovností nebo zneužívání moci (viz Fairclough 1996, Wodak 1996, Richardson 2007 a Van Dijk 2015). V současnosti je CDA širokým interdisciplinárním polem, jehož teoretické konstrukty a metodologické nástroje pocházejí z různých oblastí (např. „(sociolingvistika)“, „literatura“, „semiotika“, „kognitivní psychologie“, „právo“, „historie“ atd.).

V posledních desetiletích přispěl výzkumný paradigma kognitivní lingvistiky k obohacení metodologického aparátu CDA (srov. např. Hart/Lukes 2007, Hart 2010, Ziem 2013). Dosud však byla aplikace kognitivní lingvistiky v kritické diskurzivní analýze většinou omezena na výzkum konceptuální metafory (srov. např. Santa Ana 2002, Charteris-Black 2006 Musolff 2004, 2018, 2023). Příklady kognitivně orientované diskurzivní analýzy lze také nalézt v nedávné německé literatuře. I

zde je patrný stejný trend: pozornost je obecně zaměřena na metaforické mapování identifikované ve fragmentech migračního diskurzu (viz např. Schwarz-Friesel 2015, Spieß 2017, Kalasznik 2018, Plötner 2018, Spieß 2018, Csátár/Majoros/Máté 2019, Spieß 2019, Polajnar 2022 atd.). Metonymické jevy jsou v podobných studiích také posunuty do pozadí nebo zcela ignorovány.

Vzhledem k této mezeře ve výzkumu bude v této studii prioritně zkoumáno, jakou roli hrají metonymické jevy v konceptualizacích vyvolaných v německém migračním diskurzu. Zejména bude zkoumáno, jak metonymické jevy významně přispívají k strukturování stereotypických nebo protimigrantských postojů v migračním diskurzu.

Tato práce je organizována následujícím způsobem. První část (kapitoly 1 a 2) se zaměřuje na teoretické modely konceptuální metonymie, s zvláštním zřetelem na německý jazykový systém. Druhá část (kapitoly 3 a 4) je věnována nejdůležitějším ideologickým a jazykově-pragmatickým důsledkům jevů metonymické povahy v německém migračním diskurzu, které byly dosud v literatuře často opomíjeny.

První kapitola slouží nejen jako úvod do základních předpokladů a konstrukcí hlavních teoretických návrhů na konceptuální metonymii. Kapitola také navrhuje reálná jazyková data z němčiny a kriticky je analyzuje v světle různých teoretických modelů konceptuální metonymie. V průběhu kapitoly jsou také předloženy teoretické úvahy a analýzy, které dosud nebyly v literatuře zahrnuty. V tomto kontextu by měly být zmíněny například komparativní jazyková analýza (němčina-angličtina) realizací metaforických mapování v sekci 1.2.1 nebo úvahy o porušení Principu dostupnosti domény v němčině v sekci 1.2.2. Sekce 1.3 také obsahuje úplný přepis a stručnou analýzu taxonomie metonymických vztahů zavedených Raddenovou a Kövecsesovou (1999) do němčiny.

Druhá kapitola navazuje na některé teoretické aspekty vztahu mezi metonymií a morfologií zmíněné v první kapitole, aby ukázala její problematickou povahu a navrhla teoretické řešení. Zejména se tato kapitola zaměřuje na vztah mezi metonymií a slovotvorbou v němčině s třemi cíli: a) ilustrovat jazykově specifickou interakci mezi procesy slovo tvorby a metonymií v německých konvertovaných slovesích; b) demonstrovat nevhodnost přístupu Brdara (2017) s ohledem na typy slovo tvorby německých konverzních případů; c) navrhnout – na příkladu německých konvertovaných sloves – možné teoretické řešení pro metonymickou interpretaci německých konverzních případů (srov. 2.5 a 2.5). V druhé části je také provedena inventarizace a strukturovaná analýza nejdůležitějších interakcí mezi metaforou a metonymií v německých kompozitech. Výsledky těchto úvah přispějí mimo jiné k rozvoji metodologického základu pro kognitivní diskurzivní analýzu v kapitole 4.

Třetí kapitola se primárně zaměřuje na kritickou analýzu ideologických a jazykově-pragmatických důsledků metonymie v migračním diskurzu. Dále si kapitola klade za úkol představit

kategorie analýzy a metodologické předpoklady relevantní pro diskurzoanalýzu (srov. kapitolu 4). Tato kapitola rovněž kriticky reflektuje současný stav výzkumu kognitivně orientované diskurzivní analýzy a představuje novou teoretickou formalizaci, která má přispět k lepšímu pochopení role metonymie při formování stereotypických modelů, které dosud nebyly dostatečně zvažovány v literatuře. Sekce 3.2.4 a 3.2.5 například poprvé navrhuji model vztahu mezi zdrojovými a cílovými doménami v metonymiích typu KATEGORIE-PRO-SUBKATEGORIE.

Nakonec, ve čtvrté kapitole, je provedena kognitivně orientovaná diskurzivní analýza dvou úryvků z migračního diskurzu. Zmíněné úryvky jsou převzaty z online verze deníku Bild a zpravodajského magazínu Der Spiegel: Bild.de a Spiegel Online. Analýza se zaměřuje především na konceptualizace migrantů a migrace zmíněné v článcích. Zejména se zaměřuje na často opomíjenou roli metonymií nebo metonymických modelů a jejich vztah k metaforám při určování stereotypních představ. V této souvislosti jsou navrženy následující dvě hypotézy:

- (a) Metonymie a metafory v narativech článků Bild.de mají celkově negativnější nebo diskriminačně orientovaný kontext než jejich protějšky v Spiegel Online;
- b) Celkový počet metonymických a metaforických jevů, které mají diskriminační nebo potenciálně diskriminační povahu, je vyšší v Bild.de než ve Spiegel Online.

Výsledky a závěry

Tato studie měla dva hlavní cíle. Na jedné straně si práce kladla za cíl přispět k lepšímu pochopení způsobů, jakými je konceptuální metonymie realizována v německém jazyce. Na druhé straně se zaměřovala na podrobnou analýzu role konceptuální metonymie při utváření stereotypických nebo anti-migračních konceptualizací v německém migračním diskurzu.

Analýzy provedené na pozadí nejvlivnějších teoretických modelů konceptuální metonymie nejen odhalily "povrchové" strukturální rozdíly mezi angličtinou a němčinou, ale také osvětlily "hlubší" jazykově-konceptuální jevy. Bylo například ukázáno, že Princip dostupnosti domény může být v němčině porušen.

Analýza interakce mezi metonymií a morfologickými konverzními mechanismy německého jazyka ukázala, že kritéria vyvinutá Brdarem pro přiřazení statusu metonymie nejsou aplikovatelná na německé konverze. Model navržený v této práci pro analýzu německých konverzí byl realizován na základě předpokladu prototypického pojetí metonymie. Takový model umožňuje rozpoznat více či méně prototypické metonymie v kategorii německých konvertovaných slov. Takové teoreticko-analytické řešení je upřednostňováno z důvodů psychologické přesnosti. Kritérium stupně prototypičnosti metonymií, které bylo ilustrováno na příkladu konvertovaných sloves, lze samozřejmě aplikovat také na jiné typy konverzí, jako jsou deverbální nebo deadjektivní konverze. Výsledky studie o metonymické konverzi v němčině nejen osvětlily specifický způsob, jakým metonymie a morfologie konverze interagují v němčině, ale také ukázaly nedostatečnost obecných přístupů k výzkumu metonymie, které radikálně závisí na formálních znacích jazykových výrazů a používají anglický jazykový model jako hlavní referenční bod pro vyvození univerzálních závěrů o fungování metonymie.

Dále byla formulována inventarizace nejreprezentativnějších interakcí mezi metaforou a metonymií v německých kompozitech, která může sloužit jako výchozí bod pro hlubší studie.

Kognitivně orientovaná diskurzivní analýza rovněž umožnila jasné testování dvou navržených hypotéz. Přehled výsledků a diskuse potvrzuje, že a) metonymie a metafory v narativech článků Bild.de mají celkově negativnější nebo diskriminačně orientovaný kontext než jejich protějšky v Spiegel Online; a b) celkový počet metonymických a metaforických jevů, které mají diskriminační nebo potenciálně diskriminační povahu, je vyšší v Bild.de než ve Spiegel Online. Analýza ukázala, že metonymické a metaforické konceptualizace vyvolané v diskurzu Spiegel Online jsou obecně charakterizovány zvýšenou citlivostí vůči lidem s migrační zkušeností. To lze pozorovat jak na argumentační, tak na konceptuální úrovni – tj. na úrovni konceptualizací zvažovaných v abstraktu. Celkově bylo ukázáno, že většina non-prototypických metonymických výrazů v diskurzu Bild se objevuje v narativech – a tím přispívá k jejich realizaci – které se snaží delegitimizovat nebo omezit důvody migrace MIGRANTŮ. Tyto tendence se v korpusu Spiegel vyskytují velmi zřídka, zejména ve svých radikálnějších a explicitních formách. Celkově lze také častěji rozeznat velmi výrazný kategoriální odpor mezi MigrantInnen a Flüchtlingen v diskurzu Bild než v diskurzu Spiegel, přičemž pouze poslední mají základní právo na azyl. Obzvláště vysoká frekvence metonymie Geflüchtete v korpusu Spiegel je dalším důkazem pružnější kategorizace: jak ukázáno, Geflüchtete se v mnoha článcích v diskurzu Spiegel používá střídavě s Flüchtlinge jako synonymum pro formu MigrantInnen. Tento jev nejen svědčí o méně přísné formě kategorizace v narativech Spiegel, ale má také vliv na významovou dimenzi formy MigrantInnen, neboť tato forma je v diskurzu Spiegel méně pravděpodobně aktivována metonymickým modelem typu MIGRANTÉ JSOU NELEGÁLNÍ MIGRANTI, jak je tomu často v diskurzu Bild.

Prototypické metonymie nalezené v obou korpusech jsou také obecně v souladu s uvedenými trendy. Výrazně vyšší v diskurzu Spiegel je také přítomnost metonymií jako Schutzsuchende (20 ve srovnání se 4 nalezenými v korpusu Bild), Flüchtende (11 vs. 1) a Vertriebene (3 vs. 2), které z pohledu konceptualizací více či méně přímo odkazují na scénář nuceného útěku – nebo v každém případě na implicitní agonistický vektor (jako v případě Vertriebene) odpovědný za útěk dotčených osob. Jinými slovy, prototypické metonymické formy přítomné v korpusu Spiegel zdůrazňují nezbytnost nebo v každém případě naléhavost migrační cesty. Tón metonymií Geflohene, Ausgebombte, Gefolterte, Erniedrigte, Schwächste a Unschuldige nalezených pouze v diskurzu Spiegel je určitě pro-migrační.

Analýza metonymických modelů genderových kategorií také odhalila, že subkategorie MIGRANTINNEN je velmi zřídka evokována přímo v obou korpusech. Je však mnohem silněji zastoupena v diskurzu Spiegel. Jinými slovy, metonymický model MIGRANTEN pro MIGRANTEN UND MIGRANTINNEN je mnohem běžnější v diskurzu Bild než v diskurzu Spiegel, což svědčí o zvýšené citlivosti na genderovou diferenciaci v tomto posledním zdroji. Kategorie MIGRANTINNEN je naopak v diskurzu Bild silně nedostatečně zastoupena.

V korpusu Bild bylo také více důkazů o metonymickém modelu migrační cesty (106) než v korpusu Spiegel (60). Obecně platí, že instance tohoto modelu, v němž fáze PŘÍCHODU představuje celou MIGRAČNÍ CESTU, poskytují úrodnou půdu pro poměrně agresivní anti-migrační narativy, které často odkazují na topoi nelegálnosti, zátěže, pull faktory a proximizační strategie. Jak bylo uvedeno, tyto instance se v diskurzu Bild vyskytují častěji (82 odkazy) než v diskurzu Spiegel (49 odkazy). Pokud se podíváme na procento důkazů v poměru k celkovému počtu modelů vyvolaných v každém korpusu, celkový počet těchto instancí je vyšší v korpusu Spiegel (81,66%) než v korpusu Bild (77,35%). Nicméně instance tohoto typu nalezené v diskurzu Spiegel mají tendenci být z retorického a argumentačního hlediska méně agresivní, neboť explicitně neodkazují na topoi nelegálnosti nebo pull faktory, ani neinteragují s vodní metaforou. Celkový počet instancí modelu

FÁZE ODCHODU-PRO-CESTU je 24 (22,64%) v korpusu Bild a 11 (18,33%) v korpusu Spiegel. Instance tohoto typu mají tendenci být méně agresivní z retorického a argumentačního hlediska. Často také poskytují prostor pro náznaky a vhledy do příčin migrace. Avšak nelze pominout výjimky: instance těchto typů operujících v kombinaci s proximizačními strategiemi byly nalezeny také v obou korpusech. Je také pozoruhodné, že žádná z instancí modelu FÁZE ODCHODU PRO CESTU přítomná v korpusu Spiegel se neobjevuje přímo s výpověďmi lidí s migrační zkušeností, což je případ některých instancí v korpusu Bild. Tento poslední nález stojí v kontrastu s pozorováními z ostatních analytických kategorií.

Analýza metafor – stejně jako jejich interakcí s metonymickými mapováními – také pomohla potvrdit hypotézy. Samotné zkoumání absolutní frekvence různých metafor v obou korpusech stačí k tomu, abychom získali představu o tom, jak husté jsou anti-migrační a (potenciálně) diskriminační konceptualizace v diskurzu Bild. Téměř všechna potenciálně anti-imigrační mapování jsou zřetelně častější v Bild. Mapování MIGRANTI JSOU (NEVÍTANÍ) HOSTÉ je jedinou výjimkou, neboť její frekvence v obou korpusech je téměř stejná (51 v korpusu Bild vs. 50 v korpusu Spiegel). Celkově byly v diskurzu Bild identifikovány nejradikálnější anti-migrační nebo diskriminační metaforické výrazy. To se týká zejména vodních, invazních a zvířecích metafor. Bylo také zjištěno, že některé články Spiegel Online vykazují výrazné meta-jazykové povědomí. Jeden článek obsahuje dokonce kritické úvahy o širokém používání vodních metafor v migračním diskurzu.

S ohledem na výsledky analýzy lze konstatovat, že je žádoucí, aby kognitivní diskurzivní sémantika věnovala více prostoru a hodnoty metonymickým jevům. Ideologické účinky, které vyplývají z fungování metonymie, jsou vše, jen ne náhodné, jak naznačují publikované příspěvky na toto téma v posledních desetiletích. Jak ukazuje příklad migračního diskurzu, metonymická mapování hrají centrální roli při utváření a šíření stereotypů v ideologickém diskurzu. Hluboké prozkoumání jejich role ve fungování metafor a jejich různých a komplexních interakcí s metaforickými mapováními rozpoznatelnými v textu může přispět k pochopení a kritické dekonstrukci narativů, které charakterizují migrační diskurz. Obecně je také třeba, aby výzkum zaměřil svou pozornost na další zdroje, aby vznikl komplexní inventář nejrelevantnějších metonymických a metaforických mapování působících v německém migračním diskurzu.

Jak ukázaly úvahy v první kapitole a studie provedená ve druhé kapitole, existuje také potřeba teoretické práce, která zkoumá jazykově-typické realizace metonymie v rámci němčiny a srovnává je kontrastivně s různými typy metonymií dosud (skoro výhradně) zvažovaných v angličtině. Práce tohoto druhu by mohla přispět k 1) prohloubení našeho poznání toho, jak německý jazyk zachází s určitými metonymickými mapováními; zejména se zde odkazuje na možnost německého jazykového systému blokovat nebo umožnit jazykovou realizaci metonymických mapování v určitých kontextech; 2) prohloubení našeho poznání slovo tvorby v němčině; 3) rozšíření chápání metonymie obecně, tj. například potvrzením nebo modifikací některých dříve identifikovaných principů jejího fungování nebo základních teoretických předpokladů, nebo dokonce identifikací dalších principů.